

244

A „mai építészet történelmi együttesekben” korunk jellegzetes problémája.* Ez a kérdés teljesen ismeretlen volt a történelmi korszakokban: a régi mesterek minden lelkiismeretével, vagy meggondolás nélkül építettek saját koruk ízlése és formanyelve szerint az elődeik által kialakított építészeti környezetbe és nyugodtan el bontották az olyan régebbi alkotások tömegét, melyek saját elképzeléseik útjában voltak. A történelmi korokban ismeretlen volt a mai értelemben vett műemlékvédelem, és ugyanakkor az esetlegesen egymás mellé, egymásra épült különböző korú, stílusú alkotások tömege általában — kevés kivétellel — a mai néző számára mégsem hat zavarólag, sőt gyakran fokozza is a történelmi időtávlát élményszerűségét.

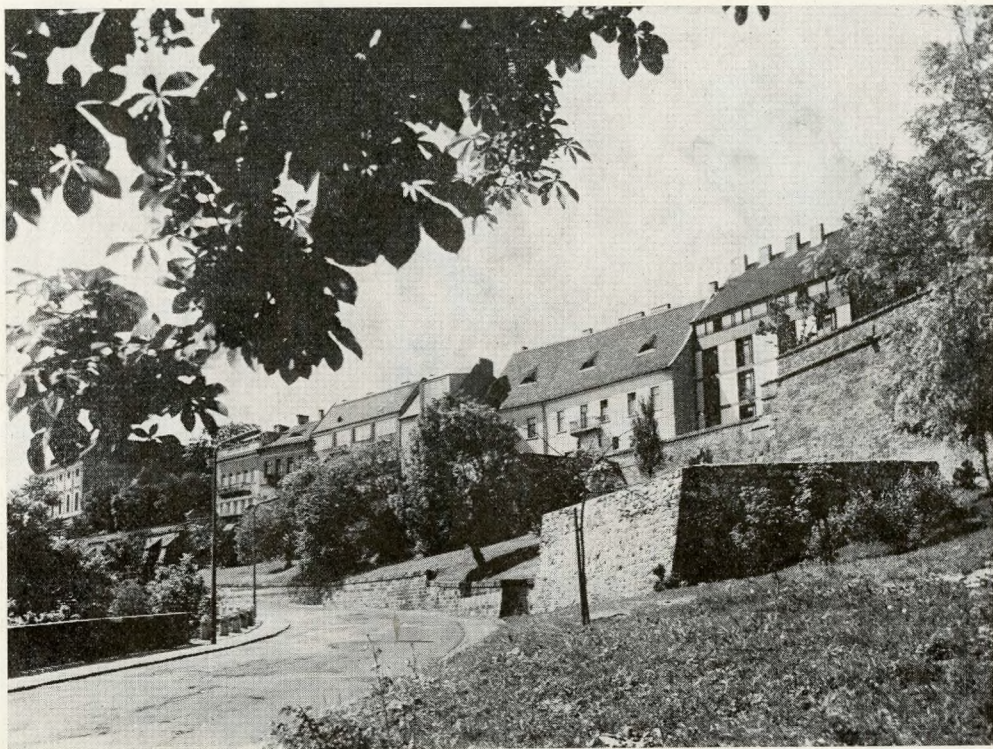
Ne higyük azonban, hogy mai korunkban is híven követhetjük elődeink e módszereit és nincs más dolgunk, mint önmagunkban jó épületeket alkotni, negligálva a történelmi környezet adta esztétikai köztettségeket. Határozottan le kell ugyanis szögeznünk, hogy korunk építészete — a modern építészet — nem „egy” stílus a gótikus-reneszánsz-barokk, stb. stílusok egymást követő láncolatában, hanem valami alapvetően új és más, és nemcsak formájában üt el kontrasztosan a régi történelmi stílusoktól, hanem a felhasznált építőanyagok, az alkalmazott épületszerkezetek, továbbá a funkciók és a városszerkezet, tehát a társadalmi determinánsok vonatkozásában is. S éppen ez a minden külső és belső jellegzetességben megmutatózó kontraszt teszi oly súlyos problémákkal terhessé az új építészeti alkotások és a régi történelmi környezet esztétikai együtthatását.

* Vö.: Gerő L. és Granasztói P., valamint Horler M. vonatkozó cikkeivel, továbbá a MŰEMLEKVÉDELEM c. lap számos cikkével, köztük Buda, Sopron, Kőszeg, Győr, Eger, Székesfehérvár stb. városi történelmi együtteseinek védelmével kapcsolatos anyaggal, valamint Gerő L.: Történelmi városrészek c. könyvével, továbbá az ICOMOS-nak, a műemlékvédelem nemzetközi (UNESCO) szervezetének 1972. évi közgyűlését (Budapest) követő témával, mely a műemléki környezetben való új építkezések elvi és gyakorlati kérdéseit tárgyalta (I. MŰEMLEKVÉDELEM 1972. évf. 4. sz. 209—217. old.).

A történelmi építészet kézműipari, kisipari jellegű volt, és ún. „hagyományos” építőanyagokat, szerkezeteket használt. Ez hazánkban általában kőből, téglából falazott és vakolt falakat, fagerendás vagy boltzott födémekeket, magastetőt és a falfelülethez képest kisméretű ablakokat jelentett, szemben a nagyipari, tömegtermelést és előregyártást alkalmazó, acéllal, vasbetonnal és műanyagokkal dolgozó, modern építészet padlás nélküli, nagy üvegfelületekkel ellátott és gyakran teljesen újszerű megformálású alkotásaival.

Hasonló módon éles az antagonizmus a hagyományos, történelmi városszerkezet, valamint a korszerű város beépítési, forgalmi, kommunális igényei és fejlesztési módszerei között. A történelmi városszerkezetet az aránylag szűk — gyalogos és lovaskocsiforgalomra méretezett — utcák, és az azok térfalait adó kisméretű telkeken egyedileg felépített, legtöbbször zártosított, egy-két, legfeljebb háromemeletes, a földszinten gyakran üzletekkel ellátott magastetős lakóházak adják meg. Ezzel szemben a modern városszerkezetet a közös tulajdonban levő földterületen szabadon álló, tömbszerű épületek, az azoktól független, szabadon vezetett gépkocsi- és tömegközlekedési vonalak, továbbá a város különböző funkcióinak széttagolása jellemzi. A történelmi város általában kisváros volt, legfeljebb párezer lakossal, a ma tipikus városa viszont a többszázezres, vagy milliós lakosszámú nagyváros, ahol a történelmi eredetű városrész gyakran csak elenyésző hányadát foglalja el a mai városterületnek.

A régi és az új építészet, a régi és az új város között megmutatózó ilyen mélységes antagonizmust és az azt kifejező formai kontrasztot a régi és a mai társadalom közötti különbség, a társadalmi viszonyoknak azóta történt gyökeres megváltozása okozza. Különösen fennáll ez az ún. „történelmi együttesek” vonatkozásában. Ha megvizsgáljuk ugyanis az általunk tisztelt történelmi városrészeket, azok városszerkezetét és városképeit, rá fogunk jönni, hogy azok akár középkori, akár reneszánsz, vagy barokk stílusú épületekből is állnak, végeredményben mindig a feudális társadalmi rendszerében épültek fel és an-

1. A budai várnegyed külső városképe a Hunyadi János útról nézve

nak társadalmi, technikai viszonyait tükrözik számunkra. E városrészek többszáz éves múlt maradványai, elmúlt korok, társadalmak a miénktől erősen eltérő másfajta életének jegyeit hordozzák és városszerkezetükben, esztétikai karakterükben és mai funkciójukban jelentősen különböznek más városrészekről. Ezeket nevezzük műemlékvárosoknak, műemléki városrészeknek.

A műemlékvárosok sajátos történelmi sors hordozói, és esztétikai sajátosságaikat is csak akkor tudjuk megérteni, megmagyarázni, ha összehasonlítva más történelmi eredetű vagy újabban épült városrészekkel, megfigyeljük sajátos sorsuk, karakterük legfőbb törvényszerűségeit. Más, régebbi vagy újabb városrészek élete az első betelepüléstől kezdve a folyamatos, vagy rendszeresen ismétlődő átépülésekből tevődik össze, amikor is a régi elavult épületeket lebontva mindig új — az éppen akkori ízlésnek, stílusnak megfelelő — épületeket, utcákat, együtteseket építenek fel, s ez a folyamat — akár a rómaiak óta megszakítatlan kontinuitásban, mint Óbudán, akár csak e század eleje óta, mint

Pesterzsébeten — napjainkig töretlenül végigvezet. E városrészekben, legyenek bármilyen ősrégi eredetűek, a mai épületállomány döntő többsége a jelenkorból és a közvetlenül megelőző eklektikus, szecessziós stíluskorokból származik, mivel a régebbi épületeket egy-egy templom, vagy középület kivételével általában sorra lebontották. Az efajta fejlődő és megújuló városrészekben összefüggő műemléki utcasorok, műemléki városképek természetsszerűleg nem tudnak kialakulni.

A műemlékvárosok, műemléki városrészek történelmi fejlődése lényegesen eltér ettől a „természetes” városi fejlődéstől; közös jellegzetességük, hogy életünkben — bármilyen nép, bármilyen változatos történelme játszódtott is le falaik között — három, egymástól teljesen eltérő periódust figyelhetünk meg:

Az első periódus a „fejlődés” szakasza, teljesen azonos minden város életében: betelepülés, átépülések, esetleg háborús pusztulások és újjáépülések ismétlődése egymás után.

A második, ún. „pangási” szakasz kezdete általában egybeesik az illető ország

2. Budapest, I. Tárnok utcai általános iskola (Tervező: Kangyal Ferenc, 1969. BUVÁTI)

kapitalista fejlődésének megindulásával (esetleg megelőzi azt). Az ebben az időben elkezdődött iparosodás, a közlekedés fejlődése és a tömeges bérlakásépítés rohamosan megváltoztatta a természetesen fejlődő városok arculatát. Ez a városrekonstrukció azonban a műemlékvárosok esetében elmaradt, ezek – valamilyen földrajzi, gazdasági vagy politikai ok miatt – kiestek az ország eleven vérkeringéséből, s ezért gazdasági pangásnak indultak. Az ilyen város gazdasági életének lanygulása természetszerűleg a bontások és építkezések számának minimálisra csökkenését hozta maga után, s ebben az időszakban itt inkább csak karbantartási, tatarozási munkákat végeztek, nem a múlt öröksége iránti tiszteletből, vagy esztétikai megfontolásból, hanem elsősorban a nagyobb építkezésekhez szükséges anyagi erő hiánya miatt. De mégis ez a nyomorúságos állapot biztosította, hogy a hosszú pangási időszak alatt a régi épületállomány jelentős többsége fenn tudott maradni és az utókor számára idővel műemlékké tudott válni. Az elmondottakból világosan adódik az is, hogy a pangási időszak építészeti stílusá-

nak jegyei az előző korokéhoz képest elenyésző mennyiségben és csak felületileg jelentkeznek és a legutolsó pangás előtti stíluskor formajegyei válnak a műemlékváros formai jellemzőivé. (Például a barokk Eger és Szentendre) Nyilvánvaló, hogy ha valamely város gazdasági hanyatlása még a feudalizmus korában, valamilyen politikai esemény – például igen gyakran a királyi székhely áthelyezése – miatt következett be, így a pangási időszak már ekkor megkezdődött, a műemlékváros domináns stílusjegyeit valamelyik középkori stílus határozza meg. (Például Krakkó és Toledó.) Törvényszerűségként rögzíthetjük tehát, hogy minden műemlékvárosban a történelmi stílusok egymást követő láncolata valahol – a pangási időszak kezdetén – mindig megszakadt, és minden ami ezután mégis épült és épül, már kisebb vagy nagyobb mértékben megtöri, zavarja a város meghatározott építészeti stílusokban realizálódó esztétikai karakterisztikumát.

Mint köztudomású, a XIX. században meginduló társadalmi változások, az urbanizáció és a modern gondolkodás kiala-

kulása hozták magukkal a mai értelemben vett műemlékvédelem és a korszerű műemlékszemlélet megszületését, az elmúlt korokból fennmaradt építészeti alkotások, épületegyüttesek, és ódon városrészek tisztelétét, azt a vágyat, hogy minél többen tekintsék meg azokat, mint a régiség hangulatának kifejezőit, történelmi idők tanúit és művészettörténetünk legjelesebb dokumentumait. Ez az egyre szélesebb társadalmi rétegeket hatalmába kerítő — és legújabb keletű — tömegmozgalom hozta meg az évszázadok óta pangó, rozzant épületállományú, higiéniai és szociális szempontokból általában mérhetetlenül elavult, de a történelmi idők levegőjét, a régiség hangulatát magából árasztó város vagy városrész számára a „műemléki újjáéledést”, a műemlékváros specifikus történelmének harmadik periódusát.

A műemlékváros ezek szerint a feudalizmus korszakából a mai napig fennmaradt városrész, ami valamilyen gazdasági természetű okból megmenekült a későbbi városrekonstrukciók bontócsákánya elől és túlélve az esetleg többszázéves pangási

időszakot, ma saját szerűen újjáéledve kapcsolódik be a modern élet vérkeringésébe. De ez a műemléki városrész nem azonosul újjáéledése során az élő, fejlődő, új városrészekkel, hanem megtartja, sőt megköveteli különállását és különleges szerepét. A műemlékváros újjáéledése során új, eddig nem ismert specifikus funkciót kap, s ez olyan alapvető és fő funkciójává lesz, hogy minden korábbi lakó-, kereskedelmi- vagy kulturális — funkciója következetesen ez alá rendelődik. A műemlékváros a „régii” megtestesülése a mai város eleven testében, a régiség után nosztalgikusan vágyódó mai ember szeme előtt. A régiség sajátos hangulata vonzza a látogatókat, hazai és külföldi turistákat, ezért a műemlékváros újjáéledésekor fő funkcióként az idegenforgalmat kapja meg.

A műemlékvárosban az idegenforgalom fő vonzerejét természetesen a belső városkép ódon hangulatú, a műemléképületek homlokzatainak együtteséből adódó látványai adják, kiegészülve az érdekes és értékes kapualjak és udvarok betekintési lehetőségével és nem utolsósorban a közön-

3. Budapest, I. Tárnok utcai általános iskola udvari homlokzata

4. Budapest, I. Táncsics Mihály u. 20.
(Tervező: Boross Zoltán, 1967. BUVÁTI)

ség által is megtekinthető középületek és templomok enteriőrjeivel, a régi vagy létesülő múzeumok gyűjteményeinek kiállításával.

Fokozza a műemlékváros idegenforgalmi jelentőségét, ha kapcsolódva mindezekhez valahonnan szép kilátás, vagy egyéb természeti érdekesség látható (pl. Halászbástya) illetőleg ha a műemléki városrészben valamilyen történelmi, vallási vagy művészeti vonatkozású kegyeleti tárgy, épület „zarándokhely” is előfordul (weimari Goethe ház). De az idegenforgalom mindezen elsődleges tárgyaihoz, a „megnéznivalókhoz” elengedhetetlenül kapcsolódnak a kiegészítő intézmények is: vendéglők, borozók és büfék, szállodák és vendégházak, idegenforgalmi irodák, nyilvános WC-k, ajándékboltok és antikváriumok, helyi specialitású kisipar műhelyei, gépkocsiparkolók és garázsok, stb. Ez intézmények jelentős része a meglévő műemléki épületekben kedvezően elhelyezhető, de vannak olyanok is, amelyek kialakítását sajátos funkcióik és szerkezeteik miatt csak új építkezés révén lehet teljesíteni. A műemlékvárosban történő új építkezéseknek első főindoka tehát az, hogy az idegenforgalmi funkció zökkenésmentes kielégítése érdekében különböző kiegészítő intézményeket kell a területen elhelyezni. (pl. Velence vasúti pályaudvar).

A műemlékváros újjáéledését az igényes városrestaurálás segíti elő, s ennek során a várostestet alkotó műemlékházak restaurálása, és korszerűsítése. A város-restaurálás tevékenységéhez hozzátartozik továbbá azoknak a kommunális létesítményeknek — például óvodáknak, orvosi rendelőknek — a létesítése is, amiket a korszerű városrendezési szempontok általában minden városrészre előírnak. Ez igények teljesítése a második programbeli indítéka a műemlékváros területén történő új építkezésnek (pl. Tárnok utcai iskola).

A műemlékváros újjáéledését megvalósító városrestaurálás természetesen az esztétikai szempontokat helyezi az első sorba, s ez nem öncélú esztétizálás, hiszen éppen a műemlékváros esztétikuma adja az idegenforgalom tárgyi alapját, így a műemléki városrész szebbé, hangulatosabbá tétele, szépséghibáinak lehetőség szerinti eltüntetése végülis mint konkrét anyagi haszon térül vissza. Így kerül előtérbe kizárólag városképi-esztétikai indítékok alapján a városképben éktelenkedő foghíjak beépítésének szükségessége is. Az előzőkben említett két funkcionális — vagyis az építési programot meghatározó — szemponton kívül ez az egyetlen indíték, ami a műemlékvárosban történő új építkezéseket egyáltalán megengedhetővé teszi. Minden egyéb jelentkező szempontot és igényt — mint például a lakástermelés, hivatalok bővítési igényei, üzemek építése, stb. — éppen a városrész alapfunkciójának következetes kielégítése érdekében határozottan vissza kell utasítani.

Minden új építkezés megkezdése előtt tehát fel kell vetnünk a kérdést, hogy egyáltalában szükség van-e új építkezésre, sőt, hogy nem káros-e az új építkezés az alapvető funkció, az idegenforgalom, illetőleg ennek elsőrendű tárgya a városkép régies hangulata szempontjából? Vagyis nem jobb-e, ha egyáltalán nem építünk semmi új létesítményt? Meg kell vizsgálni, vajon a felmerült program kielégítése nem lehetséges-e a meglévő városkép megváltoztatása nélkül? (Például vendéglátó-üzemegységek a műemléképületekben, parkoló garázs a föld alatt, távfűtés kazánháza a hátsó udvarokban, stb.) Meg kell vizsgálnunk előzetesen azt is, hogy a városképben mutatkozó foghíj korrekciója új épület megépítése nélkül is megoldható-e? (Például tűzfalak levakolásával, növényzettel, kerítéssel, ideiglenes jellegű, vizuálisan is a szétszedhetőség látszatát keltő pavilonok elhelyezésével.) És ha mindezen lehetőségek vizsgálata negatív eredménnyel zárul, csak akkor szabad gondolnunk új épület építésére!

Miért ez a rendkívüli óvatosság, túlzottan látszó elővigyázat az új létesítmények-

kel szemben? Miért ne inkább arra buzdít-
suk legtehetségesebb tervezőinket, hogy
minél hatásosabb, korunk építészetét a leg-
pregnansabban kifejező formanyelvvel,
minél több új létesítményt alkossanak a ré-
gi épületek környezetében? Ha ezt tesz-
szük, akkor azt fogjuk elérni, hogy a tör-
ténelmi környezet mihamarább át fog ala-
kulni új, korszerű, mai levegőjű város-
részé, melyben csak egy-egy értékesebb
műemléképület marad meg végülis mint-
egy befoglalva a modern várostestbe. És
végeredményben így kell döntenünk —
vagy így dönt helyettünk az élet —, ha
a történelmi városrész pangási időszaka
nem volt elég hosszú, vagy elég határozott,
s így az épületállomány már eleve konglo-
merátumává vált a különböző korú, mű-
emlékileg értékes és értéktelen épületek-
nek. Az ilyen város vagy városrész nem
árasztja magából azt az ódon régiséget,
amit a műemlékváros alapvető jellegzetes-
ségének találtunk, és ami fő idegenforgal-
mi vonzerejét képezi. Itt nincs is értelme
semmiféle műemléki újjáéledést elősegítő
városrestaurálásnak, itt gyökeres, és erő-
teljes szanálással egybekötött városre-
konstrukciót kell végezni. — De ha egy-
szer megállapítottuk, hogy a régi időkből
visszamaradt város, vagy városrész való-
ban a történelem levegőjét, a régiség han-
gulatát árasztó valódi műemlékváros,
(mint például Velence, Toledo, Dubrovnik,
Sopron, vagy a Budai Várnegyed) akkor
mindenekfelett álló szempontunk kell le-
gyen, hogy ezt a hangulatot megőrizzük
és megvédjük.

Mivel a műemlékvárosban az épületál-
lomány döntő többsége a pangási időszak
alatt épült fel és annak a korszaknak bar-
okk, vagy középkori formavilágát őrzi,
minden későbbi épület és forma, akár a
pangási időszak alatt, akár napjainkban
épült is fel, megtöri a jellegzetes stílus-
hangulatot. Különösen áll ez a modern épí-
tészeti alkotásaira, amelyek — mint koráb-
ban szó volt róla — antagonisztikus kon-
trasztban vannak a történelmi korok min-
den korábbi építészetével. A műemlék-
városban történő új építkezéseknél fel-
adatunk és célunk kell legyen, hogy ezt a
mindenképpen meglévő törést a lehető
legelviselhetőbbé, legkevésbé bántóvá kor-
látozzuk.

A régi és az új forma közötti esztétikai
törés enyhítése amit tulajdonképpen a mű-
emléki környezetbe való „beilleszkedés-
nek” nevezünk, gyakorlatban a domináns
városképnek való tudatos alárendelődést és
ezzel kapcsolatos különféle megkötöttsé-
gek betartását jelenti. E megkötöttségek
az illető város sajátosságainak megfelelően
és az új épületnek a városképben elfoglalt
helyét tekintve rendkívül változatosak le-

5. Budapest, I. Úri u. 41. Dárda utcai homlokzat
(Tervező: Gáspár Tibor, 1967. BUVÁTI)

hetnek, hol szigorúbbak, hol pedig enyhé-
bek. Ami az egyik helyen, vagy egyik vá-
rosban jó megoldásnak látszik, az másutt
alkalmazva már teljesen elhibázott volna.
A beilleszkedést meghatározó kötöttségek
a valóságban mindig az adott hely objek-
tív paraméterei, amelyek betartását, vagy
be nem tartását ezek szerint nem a tervező
építész vérmérséklete, vagy valamilyen
stílusdivat dönti el.

A beilleszkedési kötöttségek meghatáro-
zásánál figyelembe kell venni az építészeti
formaegységek hierarchiáját; az építészeti
alkotás nagyobb formaegységei mindig
kisebb és kisebb formaegységekre bomla-
nak, hogy — azonos látószöggel — állan-
dóan közeledünk az épülethez. Legmesz-
szebből az épület tömege tűnik szemünk-
be, mint része a többé-kevésbé egyforma
tömegű épületekből álló városképnek.
Így a legfontosabb szempont, hogy az új
épület tömegében, méreteiben hasonló le-
gyen környezete épületeihez. Amennyiben
az új épület méretei ezt meghaladnák, úgy
megfelelő arányos tömegekre kell az épület
kubusát bontani. Az arányos tömeg a beil-
leszkedés alapszabálya; az ez ellen vétők
— bármilyen stílusos részletképzéseket is
alkalmazzanak — a legsúlyosabb hibát kö-
vetik el a beilleszkedés és a városkép ellen.

(A Budai Várban a Levéltár épülete szolgál erre elrettentő példaként.)

Ha közelítünk — ha van módunk közelíteni — épületünkhöz, akkor az épülettömeg részletei kerülnek előtérbe: a tetőidom, erkélyes, vagy rizalitos tagolás stb. Ennek a meglevőkhöz való hasonulása beilleszkedés második lépcsőfokát jelenti. A harmadik lépcsőfok a még közelebbi nézőpontról való megtekintésnél a homlokzati perforáció mértéke, a tető- és homlokzat színe, s végül negyedik fokozatként a homlokzat dekorációja, felületi anyagminősége, nyílások aránya és nyílászáró szerkezetek kiképzése tűnik szemünkbe.

A városképben vannak olyan foghíj-épületek, amelyek csak messziről láthatók és ha közelítünk feléjük, eltűnnek szemünk elől. Ilyenek általában a külső városkép, például a Budai Várnegyed bástyasétányi épületei, amelyek a Vérmezőről láthatók csak együttesen. Innen kb. fél kilométernyi távolságból egy egész házsort, 15 — 20 épületet fog össze szemünk egy pillantásra, így az itteni foghíj-beépítések a beilleszkedésnek csak első két lépcsőfokát kellett teljesíteniök. A belső városkép foghíjainál rendkívül fontos meghatározó az utca szélessége és esetleges hajlása. Ugyanis minél szélesebb és egyenesebb az utca, annál messzebről lehet zavartalanul megközelíteni az épületet, aminek így ekkor a beilleszkedés mind a négy fokozatát teljesítenie kell. (Budán az Úri utcában több szerencsés példát is láthatunk erre.) Más a helyzet azonban szűk vagy görbe utcákba épülő foghíj-építkezések esetén, itt ugyanis ez épület hirtelen bukkan fel előttünk és ha ebben a pillanatban már látóterünk nagyobb részét foglalja el, akkor már semmiféle beillesz-

kedésről nem beszélhetünk. Szűk utcában pedig, ahol az új épület távolabbról csak keskeny csíkként jelentkezik, a beilleszkedést általában kielégíti a csatlakozó homlokzati sík, párkány és tetővonal betartása. (Velencében találhatunk erre példákat.)

Mint látjuk, a különféle városképi, város-szerkezeti helyzetekben nagyon is különböző a kötelező alkalmazkodás mértéke, és így igen változatos formaképzésű épületek keletkeznek, melyekben bőven kap teret a tervező építész egyéni invenciója és a más kifejező korszerű formanyelv. Meg kell azonban állapítanunk, hogy ezek a kisebb, vagy nagyobb mértékben beilleszkedő foghíjépületek — éppen a régi és új építészet eredendő antagonizmusából adódóan — végül is sohasem lehetnek tökéletesen tiszta architektúrák, korunk építészetének valódi reprezentánsai; a szürkeség, a vérszegénység és az erőltetett spekulativitás többé-kevésbé mindig velejárójuk marad. Különösen áll ez majd arra az időre, amikor már tíz-húsz évi fennállásuk után részletképzéseik ötletessége és frissesége is megkopik, sőt bizonyos, hogy egyes túlzottan korhoz kötött formarészleteik esetleg már kifejezetten bántóak lesznek. Ez ellen szól viszont a megszokás ereje és az, hogy ezeknek az épületeknek lényegében mindig csak az a fő feladatuk, hogy semleges közeget biztosítsanak a valódi műemlékek között. Ha pedig az utókor az egyes korhoz kötött formákat nagyon zavarónak találná, majd átépítik, vagy lebontják azokat, hogy helyükre az akkori kor felfogásának és ízlésének jobban megfelelő épületet húzzanak; a műemlékek és a műemlékváros szépsége azonban megmarad, sőt minden bizonnyal fokozódni fog.

Budai Aurél